

УДК 811.161.2:81'42:37.046.14

Олена БОЖКО

старший викладач кафедри здоров'я, соціальних комунікацій та інформаційних технологій Миколаївського міжрегіонального інституту розвитку людини ВНЗ «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна», м. Миколаїв, Україна
e-mail: bor777@i.ua

ВИЗНАЧЕННЯ РІВНІВ СФОРМОВАНOSTІ ТЕКСТОТВІРНИХ УМІНЬ УЧНІВ 5–9 КЛАСІВ (У ЗВ'ЯЗКУ З ВИВЧЕННЯМ СИНТАКСИСУ СКЛАДНОГО РЕЧЕННЯ)

У статті обґрунтовано важливість розроблення авторської методики формування текстотвірної компетентності учнів 5–9 класів на основі діагностування. Обґрунтовано й представлено два критерії сформованості текстотвірних умінь учнів основної школи в процесі вивчення синтаксису складного речення: нормативний і функційно-діяльнісний. Нормативний критерій детермінується синтаксичним та текстознавчим показниками, а функційно-діяльнісний – показниками, пов'язаними із вторинною і первинною текстотвірною діяльністю. На основі показників виділено та схарактеризовано високий, достатній, середній і низький рівні сформованості текстотвірних умінь учнів. Рекомендовано форми діагностування рівнів сформованості текстотвірних умінь учнів основної школи.

Ключові слова: констатувальний експеримент; нормативний і функційно-діяльнісний критерії рівнів сформованості текстотвірних умінь; високий, достатній, середній, низький рівні сформованості текстотвірних умінь.

Відповідно до чинної програми основна мета навчання української мови полягає «у формуванні національно свідомої, духовно багатой мовної особистості, яка володіє вміннями й навичками вільно, комунікативно доцільно користуватися засобами української мови – її стилями, типами, жанрами в усіх видах мовленнєвої діяльності (аудіювання, читання, говоріння, письмо), тобто забезпечує належний рівень комунікативної компетентності [6, 3]». Зазначена мета зумовлює посилення текстоцентричного підходу до навчання української мови й акцентування уваги на виробленні текстотвірних умінь і навичок учнів.

З огляду на перехід 2017/2018 н.р. учнів 9-х класів на оновлений Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти [2] і нову програму [6], зміст якої передбачає системне оволодіння школярами синтаксисом складного речення, особливої значущості набуває питання сучасної методики вироблення в учнів умінь використовувати складні речення як ефективний засіб пізнання і спілкування в різних сферах життєдіяльності.

На сучасному етапі шкільної освіти розв'язанню проблеми формування мовленнєвої компетентності учнів сприяють розвідки О. Горошкіної, Т. Донченко, Л. Мамчур, Н. Мордовцевої,

А. Нікітіної, Е. Палихати, М. Пентиліук, Л. Попової та ін. [4; 5; 8].

Виробленню синтаксичної компетентності в учнів у процесі вивчення складного речення присвячено праці Т. Гнаткович, Н. Дикої, С. Омельчука, Р. Христіанінової, Г. Шелехової та ін. [1; 3; 7; 9; 10].

Ученими напрацьовано дієвий інструментарій вимірювання рівнів сформованості окремих умінь мовленнєвої діяльності (діалогічного й монологічного мовлення, аудіювальних і стилістичних умінь) і синтаксичної компетентності учнів певних класів основної школи. Проте відсутній комплексний підхід до визначення рівнів сформованості текстотвірних умінь школярів 5–9 класів, що їх набувають діти під час вивчення синтаксису складного речення.

Тому метою статті є окреслення критеріїв і показників сформованості текстотвірних умінь учнів 5–9 класів, а також визначення рівнів сформованості текстотвірних умінь учнів.

Основною метою діагностувального етапу експерименту було отримання об'єктивної інформації про те, наскільки практика навчання української мови в основній школі забезпечує формування текстотвірних умінь учнів. Для реалізації мети сформульовано низку завдань:

- з'ясувати готовність учнів 5-х класів до опанування синтаксису складного речення

і текстотвірних можливостей його в контексті компетентнісного навчання;

- виявити якість знань із синтаксису складного речення і теорії тексту в учнів 9-х класів;
- визначити рівні володіння текстотвірними вміннями, що забезпечують вторинну і первинну текстотвірну діяльність, на початковому (5 клас) і заключному (9 клас) етапах навчання в основній школі;
- виявити прогалини в знаннях та окреслити типові синтаксичні й текстотвірні помилки.

Виходячи з розуміння текстотвірної компетентності як інтегрального утворення особистості, ядро якої становлять відповідні знання з мови (у розрізі нашого дослідження – насамперед синтаксичні) й теорії тексту, навички й уміння вторинної і первинної текстотвірної діяльності, на підставі програмових вимог до рівня мовної (із синтаксису складного речення) і мовленнєвої підготовки учнів [6], визначено два критерії (нормативний і функційно-діяльнісний) і показники сформованості текстотвірних умінь учнів:

нормативний критерій:

- синтаксичний показник (уміння розрізняти структурні відмінності простих і складних речень, складних речень із сурядним і підрядним зв'язком; знаходити складні речення в тексті; визначати види складних речень і засоби зв'язку між частинами їх, межі частин і кількість граматичних основ у складному реченні; правильно ставити й обґрунтовувати розділові знаки між частинами складного речення, знаходити і виправляти пунктуаційні помилки на вивчені правила; аналізувати й оцінювати виражальні можливості складних речень і синонімічних їм конструкцій; конструювати складні речення різних видів та інтонувати їх);
- текстознавчий показник (уміння аналізувати текст, основні ознаки його, структуру, види зв'язку речень у тексті, синтаксичні засоби міжфразного зв'язку; типи, стилі і жанри мовлення, особливості побудови їх);

функційно-діяльнісний:

- пов'язаний із вторинною текстотвірною діяльністю (уміння сприймати усні й письмові висловлювання різних стилів, типів мовлення);
- пов'язаний із первинною текстотвірною діяльністю (уміння відтворювати і скла-

дати усні й письмові тексти, використовуючи складні речення).

Відповідно до критеріїв і показників їх виділено високий, достатній, середній, низький рівні сформованості текстотвірних умінь учнів. Основні характеристики рівнів систематизовано в таблиці.

Діагностування рівнів сформованості текстотвірних умінь учнів здійснено за допомогою таких форм, як тестові завдання; аналітична робота над текстом; стислий письмовий переказ наукового/художнього тексту, сприйнятого на слух; доповнення монологічного тексту діалогом із використанням складних речень (5 клас) і створення твору-роздуму (9 клас).

З огляду на визначені критерії і показники сформованості текстотвірних умінь учнів, структура констатувальних зрізів у 5-му й 9-му класах містила дві частини: перша мала на меті виявити рівень володіння теоретичними відомостями про складне і текст, а друга – уміння їх застосовувати в процесі роботи з текстом (виявляти задані синтаксичні й текстові категорії й аналізувати їх, конструювати складні речення, добирати синонімічні складні речення, використовувати складні речення у висловлюваннях різних стилів і типів мовлення).

Перевірка зрізових робіт (завдання на аналіз тексту і складного речення, конструювання складних речень з двох простих, синтаксичну заміну, відтворення й створення тексту, доповнення тексту діалогом) та аналіз отриманих даних засвідчила невисокі результати. Так, переважна більшість учнів 5 класу виявила низький (40,95%) і середній (37,25%) рівні, на високому і достатньому рівнях виконали роботу відповідно 1,45% і 20,35%. Більше третини учнів 9 класу виявили середній (39,1%) і низький (38,8%) рівні і значно менше – достатній (18,1%) і високий (4,0%).

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок. Отже, визначено показники та критерії сформованості текстотвірних умінь учнів у процесі вивчення синтаксису складного речення, за допомогою яких на діагностувальному етапі виявлено рівні сформованості текстотвірних умінь учнів 5-х і 9-х класів; встановлено типові мовні (пов'язані із засвоєнням понять із синтаксису складного речення) і текстотвірні помилки (пов'язані зі сприйняттям, відтворенням і створенням висловлювання).

Оскільки результати констатувального експерименту підтвердили актуальність систематичної роботи з формування текстотвірних

Критерії та рівні сформованості текстотвірних умінь учнів у процесі вивчення синтаксису складного речення (СР)

Критерії (показники)	Високий рівень	Достатній рівень	Середній рівень	Низький рівень
1	2	3	4	5
Нормативний				
1. Синтаксичний	Учень бездоганно володіє теоретичним матеріалом, без утруднень розрізняє просте і СР, СР із сурядним і підрядним зв'язком; розпізнає СР у тексті й аналізує структуру їх, правильно визначає види СР і засоби зв'язку між частинами їх; граматично правильно будує СР й добирає синтаксичні синоніми; без помилок інтонує СР, уживає й обґрунтовує розділові знаки між частинами СР	Учень опанував теоретичний матеріал із синтаксису СР, але інколи припускається незначних помилок у процесі розрізнення простих і СР, аналізу структури СР й визначення видів їх; в основному правильно конструює, інтонує СР і розставляє розділові знаки між частинами його; добирає синтаксичні синоніми з незначними відхиленнями від семантико-граматичної норми	Учень має часткове уявлення про категорії СР, зазнає труднощів під час розрізнення простих і СР, недостатньо володіє знаннями про структурно-семантичну класифікацію СР, припускається значних помилок у синтаксичному розборі, моделюванні й редагуванні СР, аналізі СР з погляду текстотвірних можливостей та в процесі синонімічної заміни СР	Учень не володіє теоретичним матеріалом із синтаксису СР: не має цілісного уявлення про СР як синтаксичну одиницю, основні ознаки, покладені в основу класифікації їх; не визначає структури СР та засобів зв'язку між частинами його, не розпізнає видів СР, не добирає й не конструює СР та не здійснює синтаксичної синонімічної заміни відповідно до комунікативної мети; виявляє недостатньо сформовані вміння й навички синтаксичної грамотності
2. Текстознавчий	Учень вільно оперує текстознавчим матеріалом; бездоганно аналізує текстові ознаки; точно установлює структурні компоненти, визначає види зв'язку речень у тексті та засоби міжфразного зв'язку на рівні СР; тип, стиль і жанр мовлення, особливості побудови їх; усвідомлює текстотвірні й виражальні можливості СР в текстах різних форм, стилів і типів мовлення	Учень виявляє в цілому належне володіння теоретичним матеріалом про текст, але у визначенні теми, основної думки, типу, стилю і жанру висловлювання, добиранні й аналізі заголовку, складанні плану трапляються незначні неточності й помилки	Учень володіє безсистемними текстознавчими знаннями обмеженого обсягу, тому в процесі аналітичної роботи з текстом припускається численних помилок	Учень не засвоїв відомостей про текст; не спроможний самостійно здійснити аналіз висловлювання (визначити види зв'язку речень у тексті та засоби міжфразного зв'язку на рівні СР; тип, стиль і жанр мовлення, особливості побудови їх; мікротеми, тематичні речення та ключові слова; текстотвірні й виражальні можливості СР)
Функційно-діяльнісні				
1. Пов'язаний із вторинною текстотвірною діяльністю	У процесі сприйняття висловлювання учень виявляє точне розуміння його мети, фактичного змісту, причиново-наслідкових зв'язків, теми й основної думки, типологічної природи та стилістичної належності; дає вичерпну оцінку тексту й ужитим у ньому СР як текстотвірному та виражальному засобу	Учень неповною мірою розуміє мету сприйнятого висловлювання, зміст його, причиново-наслідкові зв'язки, тему й основну думку; дає в основному правильну, але невичерпну оцінку тексту й ужитим у ньому СР як текстотвірному та виражальному засобу	Учень розуміє тему, основну думку, мету й фактичний зміст тексту зі значними неточностями, оскільки неспроможний усвідомити важливих деталей; складає план сприйнятого висловлювання зі значними прогалинами/ зайвими елементами; неспроможний визначити стиль і типу мовлення, мікротеми, оцінити текстотвірну роль СР	Учень сприймає усні й письмові тексти різних стилів зі значними труднощами; зосереджує увагу на окремих мікротемах, тому не здатний визначити теми, основної думки, мети висловлювання тощо, інтерпретувати цілісний зміст сприйнятої інформації

Продовження				
1	2	3	4	5
2. Пов'язаний із первинною текстотвірною діяльністю	Учень самостійно досягає комунікативної мети, будує оригінальний текст (у разі відтворення – з урахуванням виду переказу); висловлює власну думку з дотриманням теми відповідно до мовленнєвої ситуації; виявляє багатство словника, різноманітність і граматичну правильність СР; додержується норм текстотворення; комунікативно доцільно використовує текстотвірні й виражальні можливості СР у мовленні	Учень будує в цілому вдалий і змістовний текст, у якому наявні незначні відхилення від теми й порушення послідовності викладу думок; недостатньо використовує текстотвірні й виражальні можливості СР; виявляє середній рівень самостійності й аргументованості суджень, припускається незначних помилок у мовному оформленні	Учень продукує текст, що характеризується неповнотою і поверховістю в розкритті теми, порушенням послідовності викладу думок, недосконалістю й стереотипністю, пов'язаними зі здійсненням текстотвірної діяльності безвідносно до ситуації мовлення й комунікативної мети. Учень не розрізняє основної й другої інформації; в обмеженій кількості і невдало добирає, будує СР та оформлює його межі. У мовному оформленні наявна певна кількість помилок, а граматичний лад є одноманітним	Учень відтворює чи створює текст, що за обсягом менший половини від норми, або висловлювання, що не є завершеним текстом і хибує на непослідовність викладу, пропуск фрагментів, важливих для розуміння думки; характеризується бідною лексикою, примітивною й однотипною граматичною будовою, наявністю численних помилок у мові; учень не використовує СР або використовує з порушенням структурно-змістової зв'язності

умінь учнів основної школи в процесі вивчення синтаксису складного речення, подальшим напрямом наукових розвідок визначаємо розроблення спеціальної експериментальної методики.

Список використаних джерел

- Гнаткович Т. На шляху до самостійної думки (Формування мовної та мовленнєвої компетенцій школярів у процесі вивчення складносурядного речення) / Тетяна Гнаткович // Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах. – 2008. – № 10. – С. 25–36.
- Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти // Інформаційний збірник та коментарі МОН України. – 2012. – № 4–5. – 64 с.
- Дика Н. М. Робота з учнями старшої школи над лінгвістичними поняттями: вивчення складнопідрядного речення / Наталія Михайлівна Дика // Педагогічний процес: теорія і практика. – 2015. – № 5–6. – С. 37–42.
- Донченко Т. К. Мовленнєвий розвиток учнів у процесі навчання української мови в основній школі: [навч.-метод. посіб. для вчителів і студентів] / Тамара Кузьмівна Донченко. – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. – 694 с.
- Мамчур Л. І. Перспективність і наступність у формуванні комунікативної компетентності учнів основної школи: [моногр.] / Лідія Іванівна Мамчур. – Умань: Видавель «Сочінський», 2012. – 449 с.
- Навчальні програми для загальноосвітніх навчальних закладів: Українська мова; Українська література. 5–9 класи. – К.: Освіта, 2013. – 160 с.
- Омельчук С. А. Комунікативно-функційний підхід до вивчення синтаксису / Сергій Аркадійович Омельчук // Дивослово. – 2007. – № 1. – С. 2–9.
- Формування мовної особистості учня / О. М. Горошкіна, О. С. Кузьмішина Н. В. Мордовцева [та ін.] ; Упр. освіти і науки Луган. облдержадмін., Луган. обл. ін-т післядиплом. пед. освіти. – Луганськ: [СПД Резніков В.С.], 2009. – 212 с.

- Христіанінова Р. О. Комунікативно орієнтовані категорії складнопідрядного речення / Раїса Олександрівна Христіанінова // Дивослово. – 2009. – № 10. – С. 54–56.
- Шелехова Г. Урахування сучасних підходів до навчання української мови учнів 8–9 класів загальноосвітніх навчальних закладів / Галина Шелехова // Українська мова і література в школі: [Наук.-метод. журнал]. – 2015. – № 2. – С. 2–7.

References

- Hnatkovych, T. (2008). *Na shlyahu do samostiyanoi dumky (Formuvannya movnoyi ta movlennyevoyi kompetensiy shkolnyariv u protsesi vuvchennya skladnosuryadnogo rechennya)* [On the way to independent thought (Formation of speech and language competences of students in the study of compound sentences)] *Ukrayins'ka mova i literatura v serednih shkolah, gimnaziyah, litseyah ta kolegiumah* [Ukrainian language and literature in the secondary schools, high schools, high schools and colleges]. – № 10, 25–36 [in Ukrainian].
- (2012). *Derzhavnyy standart bazovoyi i povnoyi zagalnoyi seredn'oyi osvity* [State standard of basic and secondary education]. *Informatsiynyy zbirnyk ta komentari MON Ukrayiny* [Information collection and commentary of Ukraine's Ministry of Education and Science]. № 4–5, 64 [in Ukrainian].
- Dyka, N. M. (2015). *Robota z uchnyamy starshoyi shkoly nad lingvistychnymy ponyattiyamy: vuvchennya skladnopidryadnogo rechennya* [Working with high school students with linguistic concepts: the studying of complex sentence] *Pedagogichnyy protses: teoriya i praktyka* [Teaching Process: Theory and Practice]. № 5–6, 37–42 [in Ukrainian].
- Donchenko, T. K. (2011). *Movlennyevyi rozvytok uchniv u protsesi navchannya ukrayins'koyi movy v osnovniy shkoli* [Speech development of pupils in the learning the Ukrainian language in the primary school]. *Scientific and methodical manual for teachers and students, Publishing of National Pedagogical University by Dragomanov M.P.* Kyiv, 694 [in Ukrainian].

- Mamchur, L. I. (2012). *Perspektyvnist' i nastupnist' u formuvanni komunikatyvnoyi kompetentnosti uchniv osnovnoyi shkoly [Perspective and continuity in the formation of the communicative competence of primary school pupils]*. Uman': Publisher «Sochins'kyu», 449 [in Ukrainian].
- (2013). *Navchal'ni programy dlya zagal'noosvitnih navchalnyh zakladiv: Ukrayins'ka mova; Ukrayinska literatura. 5–9 klasy. [Training programs for secondary schools: Ukrainian language; Ukrainian literature. 5–9 forms]*. Kyiv: Osvita, 160 [in Ukrainian].
- Omelchuk, S. A. (2007). *Komunikatyvno-funktsiynny pidhid do vyvchennya syntaksysu [Communicative-functional approach to the study of syntax]*. *Dyvoslovo*, № 1, 2–9 [in Ukrainian].
- (2009). *Formuvannya movnoyi osobystosti uchnya [Formation of student's linguistic individual] / Horoshkina O. M., Kuz'mishyna O. S., Mordovtseva N. V. and others; Upravlinnya osvity i nauky Luhans'koyi obl'derzhad-*
- ministratsiyi, Luhanskyi oblasnyy instytut pislyadyplomnoyi pedahohichnoyi osvity [Management of Education and Science of Lugansk Oblast Administration, Lugansk Regional Institute of Post-Graduate Teacher Education]*. Luhans'k, SPD Ryznikov V.S., 212 [in Ukrainian].
- Hrystianinova, R. O. (2009). *Komunikatyvno oriyentovani kategoriyi skladnopidryadnogo rechennya [Communicative oriented category of complex sentence]*. *Dyvoslovo*, № 10, 54–56 [in Ukrainian].
- Shelehova, H. (2015). *Urahuvannya suchasnyh pidhodiv do navchannya ukrayins'koyi movy uchniv 8–9 klasiv zagal'noosvitnih navchalnyh zakladiv [Taking into account modern approaches to teaching Ukrainian students of 8–9 forms of the secondary schools] Ukrayins'ka mova i literatura v shkoli [Ukrainian language and literature at school]*. *Scientific and methodological magazine*, № 2, 2–7 [in Ukrainian].

Божко Е. П.

ОПРЕДЕЛЕНИЕ УРОВНЕЙ СФОРМИРОВАННОСТИ ТЕКСТОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УМЕНИЙ УЧАЩИХСЯ 5–9 КЛАССОВ (В СВЯЗИ С ИЗУЧЕНИЕМ СИНТАКСИСА СЛОЖНОГО ПРЕДЛОЖЕНИЯ)

В статье обоснована важность разработки авторской методики формирования текстообразовательной компетентности учащихся 5–9 классов на основе диагностирования. Обосновано и представлено два критерия сформированности текстообразовательных умений учащихся основной школы в процессе изучения синтаксиса сложного предложения: нормативный и функционально-деятельностный. Нормативный критерий детерминруется синтаксическим и текстоведческим показателями, а функционально-деятельностный – показателями, связанными со вторичной и первичной текстообразовательной деятельностью. На основе показателей выделен и охарактеризован высокий, достаточный, средний и низкий уровни сформированности текстообразовательных умений учащихся. Рекомендованы формы диагностирования уровней сформированности текстообразовательных умений учащихся основной школы.

Ключевые слова: констатирующий эксперимент; нормативный и функционально-деятельностный критерии уровней сформированности текстообразовательных умений; высокий, достаточный, средний, низкий уровни сформированности текстообразовательных умений.

Bozhko O.

DETERMINING THE LEVEL OF FORMATION OF STUDENTS 5–9 FORMS SKILLS TO CREATE TEXT (IN CONNECTION WITH STUDY OF SYNTAX COMPLEX SENTENCE)

The article substantiates the importance of developing the author's methodology for forming text-forming competence of the students of 5–9 forms on the basis of diagnostic tools. The last researches and publications on the problem of speech development of pupils and teaching syntax of a complex sentence at the Ukrainian language's lessons are analyzed. The main goal of the diagnostic stage of the experiment was determined: obtaining objective information about the quality of the formation of text-forming abilities of students in connection with the syntax's studying of a complex sentence. Two criteria for the formation of text-forming skills of students of the main school are substantiated and presented in the process of studying the syntax of a complex sentence: normative and functional-activity. The normative criterion determines the syntactic and textual indicators. The content of the syntactic indicator is the ability to identify complex sentences in the text, distinguish between simple and complex sentences, construct complex sentences, intonate them, analyze and evaluate the expressive possibilities of complex sentences; content of textual indicator is the ability to produce a stylistic analysis of the text (identify the signs of the text, kinds of communication, type, style, genre of speech). Functional-activity criterion is characterized by two indicators: the first is connected with secondary text-forming activities (the ability to perceive oral and written statements of different styles, types of speech, understand them and interpret them) and primary (the ability to reproduce and create oral and written texts with using complex sentences). On the basis of the indicators, high, sufficient, medium and low levels of the formation of students' text-forming skills are singled out and characterized, the features of which are systematized and described in the table. It is recommended to diagnose the levels of formation of students' text-forming skills in the main school.

Keywords: ascertaining experiment; normative and functional-activity criteria of levels of formation's text-forming skills; high, sufficient, medium, low levels' formation of text-forming skills.

Стаття надійшла до редколегії 11.05.2017